

פרשת מקץ - חנוכה: פיקוח נפש למכניס עצמו לסכנה

מעשה בהלל הזקן שבתחילת דרכו היה עני ורש. את שכר עבודתו היה מחלק הלל לפרנסת ביתו ולתשלום לשומר בית-המדרש כדי שיתן לו להיכנס ללמוד תורה מפי שמעיה ואבטליון.

פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלוקים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת הייתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלוש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראווי זה לחלל עליו את השבת.¹

מדוע נימוק ההיתר לחלל שבת על הלל היה משום ייחודו של הלל: 'ראוי זה לחלל עליו את השבת', הלא פיקוח נפש דוחה שבת לכל יהודי ולא-דווקא אצל הלל?

מכאן מוכיח הרב יעקב ריישר² שאמנם פיקוח נפש דוחה שבת, אך אדם שהכניס עצמו לסכנה אין אנו רשאים לחלל שבת עבור הצלתו. לפיכך, למרות שהלל הכניס עצמו לסכנה, שהרי היה זה בתקופת טבת אז שורר קור עז העלול לגרום לסכנה, מכל-מקום ההיתר לחלל שבת עליו הוא ייחודי עבורו, 'ראוי זה לחלל עליו את השבת', שכן משום פיקוח נפש רגיל אין לחלל שבת על מי שהכניס עצמו לסכנה.

דין זה נמצא גם בחנוכה - בימי קדם אסרו הגויים להדליק נרות ברשות הרבים. בגמרא³ נשאלה השאלה, מה הדין במקרה ואדם הדליק בערב שבת חנוכה את נרות החנוכה בפתח ביתו, האם מחמת הסכנה הוא יכול לטלטל את החנוכייה עם הנרות לתוך הבית? על כך עונה הגמרא בחיוב: 'כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשבת הדחק'. כלומר, במקרה זה יש לסמוך על רבי שמעון הסובר שאין מוקצה, ולהכניס את החנוכייה לתוך הבית.

ושוב קשה, כיון שמדובר בסכנה הרי פיקוח נפש דוחה שבת ומדוע ההיתר הוא בהסתמכות על רבי שמעון, הרי ההיתר הוא רווח יותר משום פיקוח נפש? על כך עונה הרב שלמה קלוגר⁴ כיון שמדובר בשעת הסכנה אז יש להדליק נרות חנוכה בתוך הבית, ואדם זה הדליק בחוץ ובכך הכניס עצמו לסכנה, אין היתר לחלל שבת משום פיקוח נפש, לכן ההיתר מבוסס על שעת הדחק בהסתמכות על רבי שמעון.

גישה זו, שאין לחלל שבת על מי שפשע והכניס עצמו לסכנה, הגיעה לידי מעשה במקרה של יהודי המעוניין להלשין ולמסור את חברי הקהילה לידי המלכות. האפשרות למנוע ממנו את מזימתו היא לחלל שבת ולהגיע אליו ולהניא אותו ממעשיו. הרב יעקב ריישר⁵ אסר לחלל שבת במקרה זה משום שאדם זה פושע בעצמו ומוסר את חברי הקהילה למלכות ויש לו דין 'מוסר' ואין לנו להציל אותו מדין זה שדינו מוות.

כמו-כן, 'בא במחתרת' הוא אדם שפלש לבית חבירו במטרה לגנוב את רכושו, אך הוא יודע שיתכן ובעל-הבית יהרוג אותו ולכן הוא מוכן אף להרוג אותו. בגמרא⁶ מובא שאם נפל גל אבנים על הגג בשבת, אין היתר לחלל שבת ולהציל אותו.

¹ יומא (לה ע"ב).

² עיון יעקב (יומא לה ד"ה ואותו). כ"כ: אור גדול (סימן א ד"ה הנה נתבאר).

³ שבת (מה ע"א).

⁴ חכמת שלמה (אוי"ח סימן שכט סעיף א).

⁵ שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן טז).

⁶ סנהדרין (עב ע"ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

על כך תמה הרב ירוחם יהודה ליב פרלמן,⁷ המכונה 'הגדול ממינסק', הלא כעת הוא מנוטרל ואינו מסכן אף אחד, א"כ מדוע לא נציל אותו משום פיקוח נפש דוחה שבת? התירוץ שלו מבוסס על הגישה בה אנו עומדים, אין היתר לחלל שבת על מי שהכניס עצמו בפשיעה לסכנה, ולכן גם כאשר נפל עליו גל אבנים אין היתר להצילו בחילול שבת לאחר שהוא פשע בעצמו.

ויש להבין מהי הסברה בגישה זו, שאדם שהכניס עצמו לסכנה בשבת אין לחלל עליו שבת? יתכן והתשובה מצויה בדברי המנחת חינוך,⁸ הסובר שאין חובה להציל אדם המעוניין להתאבד. לדבריו, כשם שאדם בעלים על רכושו ורשאי לאבד אותו לדעת ואין על כך חובת השבת אבידה, כך האדם בעלים על גופו ורשאי לאבד את גופו לדעת ואין על אחרים חיוב השבת גופו בהצלתו. כמו"כ לעניין שבת, אדם הפושע בעצמו אין היתר לחלל עליו שבת.

אולם, פוסקים רבים⁹ חלקו על המנחת חינוך שהשווה בין גופו של האדם לממונו שבשניהם הוא הבעלים, ולדבריהם אמנם האדם בעלים על ממונו ויכול לאבד את רכושו מדעתו ואין על כך חובת השבת אבידה, אך גופו של אדם אינו שלו אלא שייך לבוראו וחובה עלינו להצילו מהתאבדותו.

לאור זאת כתב הרב משה פיינשטיין¹⁰ שיש לחלל שבת גם להצלת אדם שפשע בעצמו והכניס עצמו לפיקוח נפש. אחת ההוכחות שלו היא מדברי הגמרא,¹¹ שחסידיהם הראשונים לא קיימו יחסי אישות מיום רביעי, כדי שנסותיהם לא ילדו בשבת ובכך ייגרם חילול שבת. ואם נצדד בגישה הסוברת שהמכניס עצמו לסכנה אין מחללים שבת להצלתו, א"כ מן הדין היה צריך להורות לכולם לא לקיים יחסי אישות מיום רביעי, ובדברי הגמרא מבואר שזו הייתה הנהגה רק של החסידים הראשונים ומידת חסידות? "א"כ מוכח שפיקוח נפש דוחה שבת אף שהביא עליו בפשיעתו, והוא ברור", כלשונו.

מדברים אלו של הרב פיינשטיין, התיר הרב יוסף שלום אלישיב¹² לחלל שבת על אישה בהיריון שנמצאת בסכנה, למרות שהיא עצמה הביאה עליה את הסכנה בכניסתה להריון.

כמו"כ הורה הרב שלמה זלמן אוירבך,¹³ שאדם חולה היודע שיצטרך מים חמים בשבת, והוא פשע ולא חימם מים מערב שבת, חובה עליו לחמם מים בשבת ולא נאמר שישתכן וימות משום שפשע בעצמו.

למעשה, כתב הרב אליעזר יהודה ולדינברג¹⁴ שההלכה היא כגישה זו שיש לחלל שבת גם על אדם שהכניס עצמו בכוונה לפיקוח נפש.

⁷ אור גדול (סימן א"ה והדברים).

⁸ מנחת חינוך (מצווה לד אות ח; מצווה רלז).

⁹ חלקת יואב (ח"ב סימן פח ד"ה אך באמת); שו"ת מהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון סימן ה אות לד).

¹⁰ שו"ת אגרות משה (או"ח סימן קכז). ראו גם: שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סוף סימן צ).

¹¹ נדה (לח ע"א).

¹² קובץ תשובות (ח"א סימן מא).

¹³ שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז אות ד).

¹⁴ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו קונטרס משיבת נפש פרק ד אות ג).